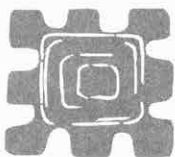

Könyvtárosok Kézikönyve / szerk.
Horváth Tibor, Papp István. – Bp.
Osiris, 2001. 25 cm. –
2. Feltárás és visszakeresés. –
2001. 375 p.
(Osiris kézikönyvek,
ISSN 1416–6321)
ISBN 963 379 8787

nyolni, beleképzelni olyan részeket és vonatkozásokat, amiket az előzetes koncepció nem fed le. Semmiféle kritika nem hiányolhat olyasmit, ami nem állt a szerző szándékában. Ez megkönnyíti a szemlélő dolgát is.

És itt megint elkerülhetetlen, kissé visszamenni az időben, akár egészen addig, amikor még az előzetes viták során összecsaptak az érvek a kézikönyv jellegét (és elnevezését) illetően. Bár kézikönyvnek hívjuk, ez nem a *Sallai–Sebestyén* modern változata, a tudomány mai állása szerint, nem is lehetne az. Nagyon sok minden történt azóta, ami nem is tenné lehetővé ilyesféle összeállítás megkísérlését. Amiről itt most szó van – egyébként igen helyesen – az más ismeretágakban már régóta zajlik: a meglévő, paradigmaticus ismeretanyag kondenzált, trendek, áramlatok szerinti, de nem részletes, gyakorlati irányokat, alkalmazásokat mutató, know-how jellegű összefoglalása, olyan nyelven, amit pld. a tudományosság kezdetén álló, de szakmailag érdekelt egyetemi hallgatók is, lévén anyanyelvük, könnyen megértenek. Hasonló kézikönyvek már régóta gyakoriak a nagyobb nyelvterületeken, főleg az alkalmazott- és természettudományokban, amit azután a nem anyanyelvű kutató és tudóstársadalom is átvesz. De a társadalomtudományoknál, ha módszertanilag helyenként ötvöződnek is a természettudományokkal, és a könyvtár-informatika (hogy most a változottság kedvéért ezt a terminológiát használjuk) ilyen, kissé más a helyzet. A szakmai közösség nagyobbik hányada nehezebben olvas még a nagyobb idegen nyelveken is, tehát több, mint indokolt a saját anyanyelvű, tudományos igényű és jelentőségű kompendiumok létrehozása. A *Könyvtárosok kézikönyve* ezt az igényt elégíti ki. Ahogy a bevezetőben is áll, a szándék, és megelőlegezem: a megvalósítás is, egy „state-of-the-art” jellegű munka, amely az eltelt csaknem fél évszázad nemzetközileg kialakult fejlődését, eredményeit tükrözi.

Ahogy már az előzőekben is utaltam rá, az előszóban információt kapunk arról, hogy a sorozat a korábban ígértékhez képest némiképp megváltozott és összesen, egy függelékrészt is beleszámítva, öt kötetre lett tervezve. Mivel kettőt már közelebről ismerünk, a többiről pedig tájékoztatást kaptunk, és feltételezzük, hogy ez most már így meg is valósul, akkor megpróbálhatjuk a jelen 2. kötetet a szakma, ill. a tudományterület értékrendjének megfelelően elhelyezni a sorozat egészéhez viszonyítva.

Megvizsgálva a kötet tartalmi felépítését, koncepcionális vázát (tehát még nem a megvalósítás minőségét) nyugodtan és határozottan kijelenthetjük, hogy amennyiben a professzionális ismeretek meghatározó magját tartjuk szem előtt, a 2. kötet a sorozat legfontosabb tagja. Ugyanis arról szól, azokat a kérdésköröket vizsgálja, amik a könyvtár-

és információtudomány lényegét, tevékenységének *raison d'être*-ét adja és amiért a társadalom létrehozta és elfogadja. A három hosszabb fejezet – ha az első bevezetésnek tekintjük – ezt támasztja alá és a szerkesztők is ezt jelzik az előszóban, amikor az ismeretszervezést jelölik meg a kötet központi témájaként. Egyébként ide kívánczok általános megjegyzésként, hogy nemcsak a kötet, hanem az egész sorozat ki nem mondott, de hallatlanul fontos funkciója, amennyiben elfogadásra talál, a szakterminológia egységesítése és elismertetése. Ezt különösen indokolja egyrészt a számítógépes technológia beépülése a diszciplínába, másrészt az információtudományban is elterjedt angol terminus technikusok fordítása, magyarázata vagy az egy az egyben való elfogadása. Lényeges és szakmai imperatívuszuk minősül, hogy ezeket bevezessük és értelmezzük. A továbbiakban már majd ennek a kézikönyvnek kell forrásul szolgálnia a szakterület szaktezaurusza szókészletének kigyűjtéséhez. A konkrét példával, az ismeretszervezéssel kapcsolatban, elmondható, hogy sokkal jobb kifejezés a manapság lépten nyomon felbukkanó, az angol *knowledge organization* tükörfordításának minősülő tudásszervezésnél (bár a szövegben így is gyakran előfordul, nyilván mint szinonima), mert ez utóbbi episztemológiai helytelen: a tudásszervezés a szubjektum belső világában megy végbe. Az ismeretszervezés már csak azért is jobb, mert folyamat jelöl és nem egy statikus állapotot. Az angolban erre a különbségtételre nincs lehetőség, nálunk viszont van, és a kézikönyv ezt helyesen meg is teszi.

Előzőleg utaltam arra, hogy a 2. kötet tulajdonképpen három lényegi fejezetet tartalmaz, amelyek mindegyikében koncepcionálisan áttekint, feltár egy-egy területet és hogy az első fejezet ezt a munkát mintegy előkészíti, mondhatjuk elméleti szinten. Még az is megkockáztatható, hogy ezen bevezető fejezet további belső tagolása, nagyjából analóg módon, megfelel az egyes egységek belső tartalmának és egymásutániságának. A nem feltűnő de még-

is tapintható belső szerkezet aláhúzza az egész kötet egységes koncepcióját, az ismeretszervezést, ill. annak eltérő aspektusait.

A bevezető fejezettel kapcsolatban (*Horváth Tibor: A feldolgozás egységei és a feltárás célja*) azonban egyebet is meg kell említeni, hisz ez dióhéjban adja mindazt, amiről a továbbiakban részletesebben szó lesz. Közelebről meg kell említenünk három, itt többé kevésbé kidolgozott fogalomkört.

Az első az információ azonosítására vonatkozik és a tárgyalás a feltárandó információs egység definícióját érinti. Ez így és ilyen formában hiányosan megy végbe. Igaz, van utalás arra, hogy az első kötetben már volt erről szó, de a probléma itteni és mostani megbeszélése semmiképpen sem elegendő. A McKay-féle elképzelés részletesebb kifejtésére lenne szükség, tekintettel a kérdés fontosságára, elvont töltésére. Különösen vonatkozik ez a mátrix készítésre, ami meglévő vagy meg nem lévő matematikai alapokat is feltételez. Nem mindenki veszi a fáradságot, hogy a hiányzó láncszemeket a források tanulmányozásával pótolja. Meg lesz tehát a veszélye annak, hogy nem lesz mindenki számára világos a továbbiakban feltárandó információs egység.

A következő, amit említenünk kell még ezen a fejezeten belül, az a szurrogátum fogalma. Ki kell emelnünk, mennyire dicséretesen oldja meg a szerző az ide vonatkozó ismeretek összegzését. A szurrogátum és végeredményben a reprezentáció kérdésének összefoglalása, amelyre azután a következő fejezetek épülnek, olyan jól sikerült, hogy nemcsak a kötet, hanem az egész szakma definíciójának is minősíthető.

A harmadik alfejezet *A feltárás célja* címet viseli és míg a címből esetleg nem nyilvánvaló, tulajdonképpen a társadalmi dimenzióra való emlékeztetésre vállalkozik. A társadalmi dimenziót ebben az összefüggésben a humán kommunikáció, ill. az azt (is) reprezentáló információkereső nyelv (IKNY) testesíti meg. Csak helyeselhető, hogy még ebben az – mondjuk ki egy kifejezéssel – információkere-

sést, annak alapjait és technikáit, taglaló kötetben is, a szerzők utalnak a folyamatok és eredmények társadalmi jellegére. A szerző olyan folyamatokról beszél, amelyeknek egy fázisa az, hogy a tudást, ahhoz, hogy tárgyiasulhasson, reprezentálni kell. A tudás helyett, ha elfogadjuk a korábban ehhez az ismeretszervezés kifejezés apropóján csatolt eszmefuttatást, jobb lenne az ismeret mellett maradni, de ez talán csak terminológiai felfogás kérdése. Kár viszont, hogy a tárgyiasítás és a „tárgyasult tudás könyvtár mint információs rendszer inputja” kapcsán, ha már ezekre a vizekre evezünk és elméleti meghatározásokra törekszünk, nem történik említés *Karl Popper* ún. három világáról, aki ezt a fontos kérdést tudomásom szerint egyedül megközelítette, méghozzá tudományfilozófiai szempontból.

Következményeiben fontosabbnak tűnik – és ezt most már a további fejezetek általános értékeléséhez kell csatolni – hogy a kommunikációt képviselő IKNY-ek tárgyalása során az elfogadott triád (szemantika, szintaktika, pragmatika) talán legfontosabb tagja, a szemantika, nem érvényesül elég markánsan. Hasonlóképpen szükség lenne a szemiotika szerepének legalább említésére, ha nem tisztázására, a bibliográfiai eszköztár egyébként leíró jellegű fejezetében. A szemiotikai trend itt az információ értékelésének eszköze, nem megvetendő információtól túlterhelt világunkban. Ami pedig a szemantikát illeti: szerepe a tradicionálisabb IKNY-ekben is fontos volt, de az on-line és különösen az internet esetében a lingvisztikai, azon belül pedig döntően a szemantikai struktúrák hangsúlyozása a navigáció segítésére stabil jövőbeli irányokra is utalna. Az automatizálás, amely ma már áthatja az egész információs és bibliográfiai univerzumot, megállíthatatlan és a jövőben is fejlődni fog, de gondoljunk csak bele, hogy az az egy, ami ennek pillanatnyilag (és korábban is) határt szab, az egyedül az éppen aktuális szemantikai határ. Éppen ezért, ezt a témát nem lehet eléggé hangsúlyozni.

A szemantika és szemiotika felemlítése átvezet bennünket a fő témakörök (*Horváth Tibor: A feldolgozás egységei és célja; Horváth Tibor – Sütheő Péter: A tartalmi feltárás; Rácz Ágnes: A kiadványok bibliográfiai számbavétele: leíró katalógizálás; Murányi Lajos: A bibliográfiától az adatbázisig*) értékeléséhez.

Összefoglalva úgy kellene fogalmazni, hogy a 2. kötet és az azt alkotó fejezetek a bibliográfiai reprezentáció (mint szurrogátum) létrehozásával, majd adott halmazokban való (vissza) keresésével, ill. a keresést lebonyolító IKNY-ekkel foglalkozik. Az említett halmazok közül pedig kiemelten bemutatja a magyar nemzeti bibliográfia rendszerét. Ahogy már korábban is említettük, mindezt nyugodtan nevezhetjük a könyvtár- és információtudomány központi problémájának és az ezen az alapon működő szakma sarokkövének. Ha kitekintünk a nemzetközi szakirodalom világába, azt láthatjuk, hogy az is pontosan ezen az ösvényen jár.

Nyilvánvaló, hogy hasonló kézikönyvek vagy annak minősülő, state-of-the-art jellegű publikációk elég gyakran jelennek meg a nemzetközi szinten, nyilván elsősorban angol nyelven. Megkockáztatom az összehasonlítást, amely egyébként mindenképpen kedvező és pozitív, egy koncepciójában hasonló, bár hangsúlyjaiban és megszerkesztésében is, természetesen eltérő monográfiával, amely szintén a közelmúltban látott napvilágot. A szóban forgó mű: *Elaine Svenonius : The intellectual foundation of information organization. Cambridge (Mass.) : MIT, 2000.* A témakör nagyjából hasonló, csak az mellőzi a mi kézikönyvünkben szereplő, a leírással, ill. a bibliográfiai eszközrendszerrel kapcsolatos tételes ismertetéseket, nagyobb hangsúlyt fektet a bibliográfiai reprezentáció lingvisztikai és számítógépes oldalára és eszerint szervezi a szöveget. Ez is kitűnő könyv és mindössze azt szeretném hangsúlyozni az összehasonlítás felvetésével, hogy a mi kézikönyvünk se kevesebb, csak másképp van elgondolva, összhangban a hazai kutatás gondolati

és a valóságban is fellelhető tapasztalataival és hogy végre elértünk a tudomány – és a szakmai fejlődésnek arra a szintjére, hogy hosszabb időre is meghatározó ismeretanyagot rendszerezünk és te-
szünk kézikönyv formájában állandóan elérhetővé.

Ahogy már többször is utaltam rá, a három fő fejezet tartalmi szövege szinte tökéletesen van elgondolva és kidolgozva, dicsérve az egyes szerzők szakmai és tudományos judíciáját is. Hisz mind a három témakör olyan, amelynek tartománya szinte kimeríthetetlen.

Tulajdonképpen több évtizednyi fejlődést kellett rendszerezni, kiostálva, ami nem maradandó és meghagyva a bevált technológiákat.

A *tartalmi feltárás* c. fejezet felépítése, logikai struktúrája példaértékű. A szerzők – igen helyesen – nem vesznek el a téma ma már szinte átláthatatlan dzsungelében, hanem csak az igazán fontos, az előre látható jövőben is továbbélő információkereső nyelvekre és a keresési folyamat ma már kikristályosodott logikájára koncentrálnak. A téma mára már olyan komplex, hogy a tárgykör IKNY részének külön szakenciklopédiája van (*Wellisch: Indexing from A to Z*). Ebben a gazdagságban kellett megtalálniuk a számunkra igazán fontosakat. Bár nyilván a rendelkezésre álló terjedelem is megjelent mint korlátozó tényező.

Még érdekesebb az a nyilvánvaló törekvés, hogy egyensúlyt teremtsenek a mesterséges kódrendszert használó osztályozási rendszerek és a természetes, kontrolált keresőnyelvek között. Mintha a szerzők nem hinnének az előbbieknél gyakran jóslt (de idáig be nem következett) eljelentéktelenedésben, elsősorban a gépesítésnek köszönhetően. Sőt, ha úgy tetszik, a különböző kísérletek, próbálkozások ellenére is, mintha az automatizálás, az internet vagy az egész ún. információs paradigma a természetes nyelvi megközelítést favorizálná. De a szerzők jó érzékkel arra fogadnak, hogy a hagyományos osztályozásra még sokáig szükség lesz és hát-

ha sikerül egyszer hathatósan összepárosítani a számítógéppel.

Különösen ajánlható az egyébként természetes nyelvi tárgyi feltárási eszközökben nem bővelkedő hazai gyakorlat irányítói számára a tezauszokról szóló összefoglaló rész. Rá kell mutatni a szerzők (*Horváth Tibor és Sütő Péter*) egyértelmű – és természetesen helyes – állásfoglalására a szakterületi tezausz mellett, úgy hogy, mint a nemzetközi gyakorlat is, nem találják egy egyetemes vagy általános szótár gondolatát kivitelezhetőnek. Érdekes egybeesés, hogy ezzel a véleménnyel egyidőben folynak próbálkozások egyes közművelődési könyvtárakban egy általános tezausz bevezetésére, kipróbálására. Vagy ez inkább egy subject headings lista à la Kongresszusi Könyvtár-jellegű próbálkozás? Mert a kétféle műszer között azért lényegi különbségek vannak. Már is látható a kézikönyv gyakorlati haszna, hisz az ilyen kérdések tesztelésébe, tárgyalásába kikristályosodott, paradigmatismereteket tartalmazó munkákat, legalább iránymutatóként, tanácsos lenne figyelembe venni.

A tezausz-kérdés egyébként ma már nem különálló, hanem egy nagyobb összefüggésrendszer része, ezért célszerű lehetett volna – a fejezeten belül – valahogy szerkezetileg-szervezetileg jobban összehozni, összekapcsolni a külön részekként szereplő, de egyre jobban egymást kiegészítő, támogató három témakört: a tezauszokat, a szemantikai hálókat és a hipertextet.

Persze számomra is világos, hogy ez nem egyszerű dolog és végeredményben mind a három egység ott van egymás közelében, tehát nagy mulasztás nem történt.

Az elmúlt 50 év egyébként bővelkedett indexelési technikák, nyelvek kidolgozásában, esetleg kikísérletezésében és ezek közül kellett a szerzőknek választani, hogy mit mutatnak be.

Szerencsés választás volt a PRECIS-t kiemelni. Ez az eljárás mind elméletileg, mind a gyakorlatban

komoly lehetőségekre mutat rá, és érdemes lenne a fejlesztésével tovább foglalkozni.

A PRECIS attól függetlenül, hogy valaki szereti vagy sem, magában foglalja, megtestesíti a természetes nyelvi indexelés teljes problémakörét, megoldást ajánl azokra és példaként szolgál a nyelvi feltárás és a számítógép szimbiózisára.

Vannak azonban a számítógépesítésnek más oldalai is, gondolni kell az automatikus indexelés lehetőségeire, amelyek szintén bekerültek ebbe a fejezetbe. Bár a témának feltétlenül helye van az összeállításban, úgy érzem, ebben az esetben a szerzők túlságosan optimisták, már ami véleményüket, jövőbeli elvárásaikat illeti. Mert igaz ugyan, hogy bizonyos feltételeket már évtizedekkel ezelőtt kidolgozott az információtudomány, de hiába haladt előre a technológia, lényegi előrelépés nem történt és a belátható jövőben nem is nagyon várható. Ezt a pesszimistának tűnő véleményt a Swanson-féle posztulátumokkal lehet alátámasztani, aki ezeket 1988-ban publikálta, és az ISKO (a tudás, jobban mondva az ismeretszervezés nemzetközi társasága) olyan fontosnak tartotta, hogy ennek szentelte 1989-es kongresszusát. A posztulátumok lényege, hogy a jelentésfelismerés, amely a tartalmi feltárás központi mozzanata, nem algoritmizálható. Ettől függetlenül a leírt, említett eljárások ismertetése nem felesleges, sőt elkerülhetetlen, csak szem előtt kell tartani azt, hogy mindennek, összevetve az alapvetően intellektuális műveletekkel, legfeljebb csak kiegészítő funkciója van.

A tartalmi feltárás megértéséhez szükséges, az IKNY-ek létrehozásával és az információkereséssel ismerkedők számára pedig nagyon hasznos, hogy a szövegben több helyen is folyamatábrák vannak elhelyezve, tehát a mondandó több szinten és fázisban is modellálva van.

Ez egy roppant fontos szempont, mert a tapasztalat azt mutatja, hogy az információkeresés lépéseit, vagy akár a szurrogátum készítés mechanizmusát nem értelmezik megfelelően, aminek eredménye a

nem megfelelő tárgyi feltárás, ill. keresés. Különösen szembeütő ez manapság gépi környezetben.

A kézikönyv, ill. a fejezet nem marad adós egyes viszonyító fogalmak avagy mérőszámok, mint pld. a relevancia értelmezésével sem bár, a kérdés irodalma óriási és elágazásai számtalanok. Tehát a fejezet bizonyítottan komplett.

A leíró katalogizálásról szóló fejezet (szerzője *Rácz Ágnes*) egy nagyon komplex, de egyben – mondhatjuk azt is, hogy szükségszerűen – agyonszabályozott terület igen frappáns összefoglalója. Minden a helyén van: a téma szervezése (*A leíró katalogizálás fogalma*), a történeti kontextus (*A katalogizálás történetének áttekintése*), amely a mi saját helyzetünkől indul ki, valamint a MARC és a gépesítés is (*Nemzetközi törekvések a katalogizálási szabályok egységesítésére*). A bibliográfiai tétel/rekord kérdése pedig mintegy összeköti a megelőző, feltárással foglalkozó és a követő, a rekordok gyűjteményének számító, a bibliográfiák elméleti, történeti fejlődésével, tipizálásával, a magyar nemzeti bibliográfia rendszerével, s a faktografikus tájékoztatással foglalkozó utolsó témakörrel, tehát elhelyezése logikus és szimbolikus: a spektrum amit a kötet átfog a kisebb információs egységektől, a már szövegesnek minősülő rekordokon át, a nagyobb gyűjteményekhez vezet. A fejezet bibliográfiai apparátusa jól válogat és felvonultatja a teljes lényegi irodalmat, beleértve *Domanovszkyt* és *Eva Veronát* is, bár ez utóbbitól talán nem a legfontosabb munkákból idéz, ami azért lenne fontos, mert elméleti alapvetés is történik és amire gondolok (a műtényező) az ma is megbeszélés tárgyát képezi, pl. a már hivatkozott *Svenonius* monográfiában.

A szigorú rend, amely itt megvalósul, a biztosítéka annak, hogy a kereső pontosan fog tudni tájékozódni és továbblépni a specifikus kérdések irányába.

A zárófejezet, amely *A bibliográfiától az adatbázisig* címet viseli, ugyancsak nagyon sikerültnek mondható. Egy nehéz feladat dicséretes megoldásának kell tekintenünk, mert itt a szerzőnek, *Murá-*

nyi Lajosnak egy igencsak nehézsúlyú hazai hagyománnyal kellett megbirkóznia úgy, hogy az összefoglalásába beépüljön. A bibliográfiai szakírásnak nálunk komoly előtörténete van, de ha csak a közelmúltat nézzük is, értékes elméleti (és gyakorlati) vizsgálódások születtek – elég, ha *Szentmihályi János* vagy *Csűry István* nevét említjük – és nyugtázhathatjuk, hogy senki sincs elfelejtve. Nem is lenne méltányos, hisz az említettek munkássága nagyban befolyásolta, alakította bibliográfiai gondolkodásunkat, szakértelmünket. De ugyanez elmondható a külföldi bibliográfusokról is, azt hiszem ez az első olyan munka, ahol a szakterületre befolyást gyakorló összes európai és amerikai szerző, avagy inkább bibliográfiai gondolkodó meg van említve, *Blumtól Wilsonig*.

Nagyon röviden: a kérdés egész szemléletmódja, felfogása, na és kidolgozása is olyan, amivel csak egyetérteni lehet. Kapunk fogalom-magyarázatok, történetet és eszköztár leírást is.

Egyedül a már említett szemiotikai perspektíva hiányzik. Szorosan értelmezve, ez már a klasszikus bibliográfia tartományából, amely a fejezet alapját képezi, átvezetne a speciálisabb információtudományba, de hát végeredményben analitikusan szemlélve, már az adtábázisok is ide tartoznának.

Jó gondolat volt az MNB rendszere erősen desztillált változatának beillesztése, bár az ember azt hinné, hogy *Szabó Sándor* jegyzeténél ennek tömörebb összefoglalása már nem lehetséges. Ezek szerint, mégis. Csak egy valamit nem sikerült kielégítően bevonni a tárgyalásba, a hungarikák kérdését. Szó van róla, de az kevés és nem rendezi kielégítően a tárgykört.

Még egy apró kritikai megjegyzés kívánkozik ide. Amennyire jó a magyar nemzeti bibliográfiai rendszer ismertetése, egészében és részleteiben is, annyira megkérdőjelezhető a faktográfiai tájékoztatás eszközeiként használt kézikönyvek felsorolása. Legfeljebb kategóriánkénti bemutatás kellett volna, esetenként néhány példával illusztrálva. Más megoldást az ide tartozó források tömege nem tesz lehetővé és villanásszerű idézésük nem is célszerű egy ilyen kézikönyvben.

Még egyszer a kötet egészéről és a vállalkozás nagy egészéről is szólva, nagyon-nagyon hiányzik az index. Tudom, hogy be van tervezve abba a bizonyos ötödik kötetbe, de akkor az az egész vállalkozásra kiterjedő index lesz. De mivel a tematika elég élesen elhatárolható az egyes kötetek között, talán célszerűbb lenne/lett volna külön mutató(k) megkonstruálása minden kötet végére.

Egy utolsó, igen fontos kommentár: a recenzens úgy érzi, hogy az előterjesztett anyag tárgyalása során érvényesül az, ami más esetben oly ritka, nevezetesen, hogy sikerült megoldani, hogy a manuális és gépi módok bemutatása, ajánlása egyensúlyban van. Világos az elméleti alapvetés és a ma már igen gyakori vagy majdnem kizárólagos gépi alkalmazás közötti viszony. És ez igen nagy pozitívum, az egészséges felfogás záloga.

Ezek után nyugodtan és tiszta tudományos lelkiismerettel kijelenthetjük: mindenki felteheti a 2. kötetet is a polcra, de ne nagyon magasra, hogy gyakran és könnyen tudja használni. De hagyjunk helyet a még hiányzó részeknek is.

Benediktsson Dániel